

Značenjem su također nezaobilazni narativni spisi na latinskom jeziku (125.-150.) o vjerskim pokretima na Zapadu koji neizravno govore o utjecaju učitelja 'slavonskog reda' na istomišljenike s Apeninskog poluotoka (djela Monete iz Cremona, Rajnera Sacconija, Ivana Stojkovića, papa Eugena IV. i Pija II.). Od literarno-teoloških djela pisaca latinske provenijencije koji izravno raspravljaju o bosansko-humskim krstjanima (151.-306.), posebno se izdvajaju spisi Pavla Dalmatinca ("Rasprava između rimokatolika i bosanskog patarena", 1250.), "Dubia ecclesiastica" vikara bosanskih franjevaca Bartola iz Alverne (1372./1373.) te dvije rasprave Juana Torquemada od kojih je važnija ona koja 'bosanskim manihejcima' daje objašnjenje o katoličkim vjerskim istinama ("Symbolum veritatum Romanae ecclesiae pro informatione manichaeorum Regni Bosnae", 1461.).

Četvrtu cjelinu čine vrela grčko-slavenske pravoslavne provenijencije (307.-324.), a koja sadrže odabir vrela Srpske pravoslavne crkve u svezi s bosansko-humskim krstjanima (14. st.) te odgovor carigradskog patrijarha Genadija II. Skolarisa sinajskim monasima (1454./1456.) na pitanje mogu li primiti darove i moliti za hercega Stjepana Vukčića Kosaču, gospodara Huma. Naposljetku, u završnom dijelu te cjeline, dragocjene proučavatelju problematike Crkve bosanske, zastupljena su vrela samih bosansko-humskih krstjana (325.-371.): Biblija bosansko-humskih krstjana, Glose Srečkovićeve 'bosanskog evanđelja' s katarsko-dualističkim prizvukom (14./15. st.), fragmenti krstjanskog obrednika iz Radoslavova zbornika, "Početi svieta" ili bosanska legenda o postanku svijeta i čovjeka (14. st.), Batalovo evanđelje (1393.), oporuka 'gosta' Radina Butkovića (1466.) te natpisi sa stećaka krstjana Crkve bosanske. Na kraju knjige su kazala osoba, toponima i etnonima te predmetno kazalo (373.-397.).

Knjiga akademika Franje Šanjeka djelo je koje čitatelju prvi put predstavlja vrela o bosansko-humskim krstjanima na izvornom jeziku i u hrvatskom prijevodu, čime je omogućeno da svaki zainteresirani korisnik te zbirke samostalno oblikuje predodžbu o tomu zanimljivom društvenom i vjerskom fenomenu iz naše srednjovjekovne prošlosti, "o muževima i ženama koji su se zalagali za zajedništvo u jednakosti, poštivanje neistomišljenika, razumijevanje i toleranciju" (XLI.). Napisana kao svojevrsna sinteza autorova višegodišnjeg bavljenja problematikom Crkve bosanske, ta je studija i zbirka cjelovito djelo koje zadanu problematiku ne promatra kao izoliranu društvenu i vjersku pojavu, kao fenomen "rezerviran" samo za naše prostore, već ju – i sadržajem i metodološkim pristupom – svrstava u sveobuhvatni europski kontekst. U novodobnoj poplavi uradaka hrvatske historiografije ta je knjiga jedna od rijetkih koja, bez ikakve sumnje, zaista može stati uz bok najsuvremenijim uradcima europske i svjetske povijesne znanosti i upravo stoga zaslužuje najviše ocjene i punu pozornost znanstvene javnosti.

Lovorka Čoralić

Tomislav Raukar, *Seljak i plemić hrvatskog srednjovjekovlja*, Filozofski fakultet, Zagreb 2002., 64 str.

Već sam naslov knjige pokazuje da su glavne teme dvije temeljne društvene skupine u srednjem vijeku – seljaštvo i plemstvo. Najveća pozornost u studiji posvećena je seoskoj općini i njezinu razvoju te nižem plemstvu. Prostorno se ograničuje na jadranski kontinentalni dio hrvatskih zemalja do Gvozda. Knjiga je podijeljena na pet poglavlja koja se sastoje od nekoliko odjeljaka.

U *Uvodu* (5-7 str.), koji je naveden kao prvo poglavlje, autor definira temeljne pojmove koje će analizirati u studiji - *seljak* i *plemić*. Ti pojmovi su vrlo složeni te, napominje autor, treba uzeti u obzir društvene, političke i staleške procese u kojima se oni oblikuju jer srednjovjekovno društvo je mnogo složenije od uobičajene podjele na seljake (oni koji rade - *laboratores*), plemiće (oni koji ratuju - *bellatores*) i svećenike (oni koji mole - *oratores*). Ističe da se zbog ograničenog opsega rada

zadržao na prostoru Dalmacije, odnosno istočnojadranskom pojasu komuna, i kontinentalnoj Hrvatskoj bez Slavonije, tj. srednjovjekovnoj Hrvatskoj.

U sljedećem poglavlju naslovljenom *Zemljišno vlasništvo* (8.-12.) autor opisuje pojam zemljišnog vlasništva i vrste zemljišnog vlasništva u srednjovjekovnoj Hrvatskoj i Dalmaciji. Vrste zemljišnog vlasništva jesu: kraljevski zemljišni posjed (*territorium regale*), slobodni posjed seoskih zajednica (*villa*), posjedi crkvenih institucija i zemljišni posjedi svjetovne elite. Glavni proces u razvoju zemljišnog vlasništva u srednjovjekovnoj Hrvatskoj je smanjivanje kraljevskog posjeda i posjeda seoskih zajednica u korist posjeda svjetovne elite i crkvenih institucija. Taj proces autor posebno opisuje u popoglavlju *Srednjovjekovna Hrvatska i territorium regale* (10.-12.).

Na početku poglavlja *Ranosrednjovjekovna seoska općina* (13.-16.) daje se pregled najvažnije historiografije o seoskom društvu, s posebnim osvrtom na radove u čijem su središtu gospodarski i društveni razvoj (Marko Kostrenčić, *Nacrt historije hrvatske države i hrvatskog prava*; Miho Barada, *Starohrvatska seoska zajednica*; Nada Klaić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*). Ta istraživanja upućuju da je seoska općina temeljna organizacijska forma na hrvatskom selu u ranom srednjem vijeku koju tvore njezini slobodni pripadnici (*villani*). Autor naglašava kako zbog oskudnosti vrela seosku općinu upoznajemo tek u izvorima na izmaku ranog i početku razvijenoga srednjeg vijeka, u trenutku kad se ona već počela uključivati u samostanska vlastelinstva.

Proces raspadanja seoskih općina i njihovo uključivanje u samostanska ili svjetovna vlastelinstva tema je poglavlja *Seoska društva: razvijeni i kasni srednji vijek* (17-24 str.). Prodiranje svjetovnog i crkvenog posjeda na prostor seoskih općina postaje sve jače od konca 11. i početka 12. st. te se postupno pogoršava pravni položaj seoskih zajednica. No, unatoč tome, seoske zajednice i dalje zadržavaju određeni stupanj društvene zasebnosti i samouprave. Autor opisuje širenje splitske nadbiskupije i zadarskog distrikta na područja seoskih općina u svojim zaleđima. U tom poglavlju je predloženo upravno ustrojstvo sela i opisana uloga seoskih bratovština. Na kraju zaključuje da su se seoska društva u kasnom srednjem vijeku razvijala između ekonomske ovisnosti o vrhovnom vlastelinu i kulturno-duhovne zasebnosti.

Posljednjem poglavlju *Plemstvo u srednjovjekovnoj Hrvatskoj* (25-50 str) posvećeno je najviše prostora. Autor na početku upućuje na problem tumačenja latinskog izraza *nobiles/nobili* koji se prevodi kao odličnik ili plemić, kao i na društveno-prostorne razlike između područja jadranskih komuna i kontinentalne Hrvatske. Svi izvori u kojima se spominju starohrvatska plemena potječu s područja između rijeka Cetine i Zrmanje, a najstariji kontinuirani podaci pojavljuju se od kraja 12. stoljeća. Tu je također dan pregled dosadašnjih radova hrvatske historiografije o počecima hrvatskog plemstva te su iznijete osnovne teze Ferde Šišića, Ljudmila Hauptmana, Milana Šufflaja, Mihe Barade i Nade Klaić o instituciji plemstva dvanaestero plemena. Autor ističe kako je stvaranje plemstva dugotrajan i društveno složen proces kojemu je osnovica hrvatsko ranosrednjovjekovno društvo te u istraživanju o počecima plemstva veliku pažnju treba usmjeriti proučavanju gospodarskog i društvenog razvoja, a ta je problematika u dosadašnjoj medievistici često zanemarivana. U tom poglavlju posebna je pažnja posvećena ustanovi "dvanaest plemena". Autor na temelju izvora (isprava bana Stjepana za Vireviće iz 1350./51. g., parnica cetinskih plemića s knezom Ivanom Nelipčićem iz 1360. g.) zaključuje kako je pripadanje ustanovi "dvanaest plemena" donosilo staleške povlastice. Na kraju je dan osvrt na *Qualiter*, čiji nastanak autor, kao i neki drugi povjesničari, dovodi u usku vezu s nastankom nižeg plemstva u 14. stoljeću, kada se ono formiralo kao stalež.

Na kraju knjige nalazi se popis vrela (61.) i literature (62.-64.) te opsežan znanstveni aparat.

Možemo na koncu zaključiti da je Tomislav Raukar tom studijom znatno pridonio osvjetljavanju problematike strukture srednjovjekovnoga hrvatskog društva s posebnim naglaskom na

staleže plemstva i seljaštva; knjigom *Seljak i plemić hrvatskog srednjovjekovlja* T. Raukar sažeto opisuje osnovne društvene procese u srednjovjekovnoj Hrvatskoj, sagledavajući sve relevantne činjenice. Ta studija ujedno nadopunjuje njegove prijašnje radove o istoj ili sličnoj problematici kao što su, na primjer, *Zadar u XV. stoljeću. Ekonomski razvoj i društveni odnosi* (Zagreb 1977.), *Komunalna društva u Dalmaciji u XIV stoljeću* (*Historijski zbornik* 33-34, 1980-1981., str. 139.-209.), *Komunalna društva u Dalmaciji u XV st. i u prvoj polovini XVI stoljeća* (*Historijski zbornik* 35, 1982., str. 43.-118.) te sinteza hrvatske srednjovjekovne povijesti *Hrvatsko srednjovjekovlje* (Zagreb 1997.). Iako je knjiga napisana za potrebe istoimenoga kolegija na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, ona je ujedno i korisna literatura za sve one koji se znanstveno bave ovim aspektima hrvatskog srednjovjekovlja.

Bruno Škrebilin

Lenka Blehova Čelebić, *Žene srednjovjekovnog Kotora*, CID, Podgorica, 2002., 415 str.

Lenka Blehova Čelebić klasična je filologinja i povjesničarka, rođena u Pragu, a od 1990-ih godina nastanjena u Kotoru. Doktorirala je na Filozofskom fakultetu Karlova sveučilišta u Pragu na temu "Srednjovjekovna latinska književnost", a svoj je drugi doktorat stekla na Sveučilištu u Novom Sadu, obranivši disertaciju s temom o kojoj govori knjiga koju ovdje prikazujemo.

U uvodnom poglavlju (5.-7.) autorica napominje kako je rad pisan s namjerom da se srednjovjekovna povijest grada Kotora prikaže s motrišta društvenog položaja žena. Rad je ponajprije zasnovan na pomnom iščitavanju i raščlambi izvornoga gradiva iz kotorskih pismohrana (Istorijski arhiv – spisi kotorskih bilježnika; knjižnica Franjevačkog samostana, Biskupski arhiv). Knjiga je podijeljena na pet cjelina u kojima se obrađuje položaj žene u okviru obitelji, udio žena u gospodarskom životu grada, pravni položaj žena, duhovni život i moral. Nastojeći rekonstruirati svakodnevlje života kotorskih žena u srednjemu vijeku, autorica se – uz niz konkretnih primjera iz arhivske građe – koristila i komparativnom građom koja se odnosi na druge, povijesnim i kulturnim razvojem komplementarne sredine (ponajprije Dubrovnik) te posebno važno mjesto nastojala pridati svekolikim utjecajima iz zapadnoeuropskog prostora (ponajprije iz talijanskih gradova).

Prva cjelina ("Brak i porodica", 9.-148.) u nizu zasebnih poglavlja obrađuje život i položaj Kotoranki od mlađe dobi (zaruke – starost zaručnica, tijekom zaruka, posrednici, odlučivanje o zarukama), preko čina udaje (uloga i utjecaj roditelja i obitelji, način sklapanja braka, svadbeni običaji, brakovi između rođaka, staleški brakovi, bigamija), miraza kao "conditio sine qua non" svakoga ženidbenog ugovora, primjera bračnih veza Kotorana i stanovnika drugih gradova (ponajprije iz Dubrovnika, Bara i Ulcinja, ali i iz dalmatinskih gradova, iz Mletaka te s područja Zete), braka i bračnih odnosa, pa sve do prestanka braka (rastava, udovištvo, materijalni status udovica, gubitak djece, smrt žene, pitanje raspolaganje mirazom nakon ženine smrti). Tragom konkretnih posvjedočenja iz arhivske građe autorica upućuje na okolnosti da se uz brak – iako uvjetovan poglavito suglasnošću roditelja – događaju i "izvanredne pojave" (sklapanje braka u kući – bez crkvenog blagoslova, primjeri brakova među pripadnicima različitih društvenih slojeva). Iako su takve pojave, napominje autorica, ipak bile rijetke, drži da se "u tim slučajevima jasno nazire utjecaj nerazvijene okoline i provincijalnosti u koju je Kotor, po strani velikih političkih zbivanja, ekonomskih strujanja i velikih interesa vlasti crkvenih i svjetskih, nakon prestanka zajedničke države sa Srbijom, sve više brazdio. Labaviji društveni poredak na privatnom planu je obilježje kojim se Kotor razlikuje od Dubrovnika, gdje su takvi događaji bili nezamislivi" (332.). Na kraju te cjeline autorica posebnu pozornost poklanja oporukama žena, izvoru koji donosi pregršt dragocjenih po-